بەراوردێکی کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکان لەزاری کرمانجیی ناوەڕاست و خواروودا

د. ئومێد برزان برزو
زانکۆی گەرمیان/فاکەڵتی پەروەردە ـ بەشی زمانی کوردی

پێشەکی:

توێژینەوەکە لەژێر ناونیشانی [بەراوردێکی کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکان لەزاری کرمانجیی ناوەڕاست (شێوەزاری سلێمانی)و کرمانجیی خوارو (شێوەزاری خانەقی)دا]یە، دەرکەوتنی ئەم کەرەستانەو سەرەوڕیزبونیان لەزارە جیاجیاکانی زمانەکەماندا دەبنە خاڵی ناوکۆو جیاوازی. هەروەها نمونەکان لەسەرچاوە کوردییەکان و ئاخاوتنی خەڵکەوە وەرگیراون، کە تیایدا ڕێبازی شیکردنەوەی پەسنکەرانە پەیڕەوکراوە.

گرنگی توێژینەوەکە لەوەدایە، نوسەك و گیرەکە وشەگۆڕەکان کە بەمۆرفیمە ڕێزمانییەکان ناودەبرێن، ئەرکی پەیوەندیی ڕێزمانی دەنوێنن و دەبنە کەرەستەی مۆرفۆسینتاکسی، ئەم کەرەستانەش تایبەتن بەدروستەی هەریەکە لەفرێزەکان لەهەردو زارەکەدا. هەروەها بەراوردکردنی کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکانی هەردو زارەکەش بەمەبەستی خستنەڕوی تایبەتمەندی ڕێزمانی هەردو زارەکەو گرنگترین خاڵی لێکچون و جیاوازی نێوانیانە.

لەکۆتاییدا گرنگترین ئەو ئەنجامانەی پێی گەیشتوین، خراونەتەڕو. پاشان لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بەهەردو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی نوسراون.

کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکان:

مۆرفۆسینتاکس بەرهەمی پەیوەندیی و تێکچڕژانی هەردو ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسییە. کەرەستەی ئەم پێکهاتەیەش مۆرفیمە وشەگۆڕەکان و نوسەکەکان دەیانوێنن، کە پەیوەندیی ڕێزمانی نێوان کەرەستەکانی فرێزو ڕستە ڕێکدەخەن و بەشداری لەپێکهاتنی دروستەی مۆرفۆسینتاکسیدا دەکەن. واتە هەمو ئەو فۆرمە مۆرفۆلۆجییانە دەگرێتەوە، کە ئەرکیان لەسینتاکسدا هەیەو بەکەتیگۆرییە مۆرفۆسینتاکسییەکان ناودەبرێن[1].

لێرەدا بەراوردێکی کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکانی دروستەی هەریەکە لەفرێزەکان و ئەلۆمۆرفەکانیان و سەرەوڕیزبونیان لەهەردو زارەکەدا دەخەینەڕو.

١- مۆرفۆسینتاکسەکانی فرێزی ناوی:

فرێزی ناوی لەدروستەی ڕستەدا کۆمەڵێك لەکەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکان وەردەگرێت، ئەم کەرەستانەش تایبەتن بەدروستەی فرێزی ناوی، وەك مۆرفیمەکانی (ناسراوی، نەناسراوی، کۆ، خستنەسەر، خاوەنێتی، بانگکردن)، کە هەمیشە وەکو کەتیگۆرییەکی مۆرفۆسینتاکسی تایبەتن بەپۆلی ناو. باسی هەریەکە لەم مۆرفیمانە لەڕوی فۆرم و چۆنێتی سەرەوڕیزبون و دابەشبونیانەوە لەچوارچێوەی فرێزی ناویدا دەخەینەڕو.

١ ـ ١ مۆرفیمەکانی ناسراوی:

کۆمەڵێك مۆرفیم لەگەڵ فرێزی ناوی بەکاردێن، کە وەك دیاریکەر (determiner) دەچنە پاش سەرەی فرێزی ناوییەوەو کۆتایی فرێزەکە دەگرن، بەمەش ڕۆڵی ناسراوکردنی ناوە گشتییەکە دەبینن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمەکانی ناسراوی	د.ك.خ	مۆرفیمەکانی ناسراوی

ماڵەکە ڕوخابو	- ەکە	ماڵەگە ڕمیابی	- ەگە
کچە کەوتوە	- ە	دوێتە کەفتیە	- ە

لەم دو زارەدا مۆرفیمەکانی ناسـراوی بریتین لە (- ەکە/ەگە ، - ە)، هەریەکەیان فۆرمو ئەرکی چالاکی خۆی لەدەستنیشانکردن و ناسراوکردنی فریزی ناویدا دەنوێنێت.

ئەگەر سەرەی فریزەکان بەچەند کەرەستەیەکی تری وەك ناوی گشتی یان ئاوەڵناو فراوان بکرێن، ئەوا مۆرفیمەکان دەچنە کۆتایی فریزەکەوە، واتە کۆتایی فریزکە دەگرن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	د.ك.خ
ئاوەکە پاکە ئاوی کانییەکە پاکە	ئاوەگە پاکە ئاو کانیگە پاکە
پیاوەکە دەناسم پیاوە باشەکە دەناسم	پیاوەگە ناسم پیاوە خاسەگە ناسم

بەلأم دیارخەری پاش سەرەی فریزەکە ناوی تایبەتی یان جێناوی کەسی بێت بەیاریدەری مۆرفیمی خستنە پاڵی خاوەنێتی، یان ڕستەیەکی شوێنکەوتو بێت، ئەو کاتە مۆرفیمەکانی ناسراوی لەسەر ناوە دیارخراوەکە دەمێنێتەوەو ناچێتە کۆتایی فریزەکەوە، بۆ نمونە:

د.ك.ن	د.ك.خ
کتێبەکەی بەهارم برد کتێبەکەی ئەوم برد خوێندکارەکە کە بەیەکەم دەرچو، کوڕی پورمە.	کتاوەگەی بەهار بردم کتاوەگەی ئەو بردم تەلەبەگە وەختێ وەیەکەم دەرچی، کوڕ میمگمە.

هەروەها مۆرفیمی (- ەگە) کە مۆرفیمێکی سەرەکی ناسراوکردنە، بەپێی دەرکەوتنی لەکۆتایی فریزی ناویدا چەند شێوەیەکی جیای هەیە، واتە چەند ئەلۆمۆرفێکی هەیە، بۆ نمونە:

د.ك.ن					د.ك.خ				
ناوی تاك	ناوی تاکی ناسراو	مۆرف	ناوی کۆی ناسراو	مۆرف	ناوی تاك	ناوی تاکی ناسراو	مۆرف	ناوی کۆی ناسراو	مۆرف
پیاو	پیاوەکە	- ەکە	پیاوەکان	- ەك	دوێت	دوێتەگە	- ەگە	دوێتەگان	- ەگ
دەرگا	دەرگاکە	- کە	دەرگاکان	- ك	ماموسا	ماموساگە	- گە	ماموساگان	- گ
کورسی	کورسییەکە	- یەکە	کورسییەکان	- یەك	شامی	شامییەگە	- یەگە	شامییەگان	- یەگ
دەزو	دەزووەکە دەزۆکە	- وەکە - ۆکە	دەزووەکان دەزۆکان	- وەك - ۆك	دەزری	دەرزێگە	- ێگە	دەرزێگان	- ێگ
چەقۆ	چەقۆکە	- کە	چەقۆکان	- ك	پەمو	پەمووەگە	- وەگە	پەمووەگان	- وەگ

نمونـەكان ئـەوە دەردەخـەن، كە مۆرفـەكانی /ەك، كە، ك، یەكە، یەك، وەكە، وەك، ۆكە، ۆك/ شێوە جیاجیاكانی مۆرفیمی ناسراوی (- ەكە) لە(د.ك.ن)دا دەنوێنن، هەروەها مۆرفـەكانی /ەگ، گە، گ، یەگە، یەگ، ێگە، ێگ، وەگە، وەگ/ شێوە جیاجیاكانی مۆرفیمی ناسراوی (- ەگە) لە(د.ك.خ)دا دەنوێنن.

١ ـ ٢ مۆرفیمی نەناسراوی:

ئەم مۆرفیمە دەچێتە پاش سەرەی فرێزەكەو دەیكاتە ناوێكی تاكی نەناسراو، هەمیشە لەسەر ناوە دیارخراوەكە دەمێنێتەوەو توانای پەڕینەوەی بۆ سەر دیارخەرەكە نییە، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی نەناسراوی	د.ك.خ	مۆرفیمی نەناسراوی
پیاوێكم بینی	- ێك	پیاوێگ دیم	- ێگ
پیاوێكی بەهێزم بینی	- ێك	پیاوێگ وەقوەت دیم	- ێگ

هەروەها مۆرفیمی نەناسراوی بە پێی دەركەوتنی لەسەر ناوە دیارخراوەكە چەند شێوەیەكی جیای هەیە، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی نەناسراوی	د.ك.خ	مۆرفیمی نەناسراوی
منداڵێ شوشەكەی شكاند	- ێ	مناڵێ شویشەگە شكان	- ێ
چایەك دەخۆمەوە	- یەك	گایەگ سەروەڕم	- یەگ

لەم نمونانەدا مۆرفەكانی /ێ، یەك/ بەئەلۆمۆرفەكانی مۆرفیمی (- ێك)ی نەناسراوی لە(د.ك.ن) دادەنرێن، هەروەها مۆرفەكانی /ێ، یەگ/ بەئەلۆمۆرفەكانی مۆرفیمی (- ێگ) لە(د.ك.خ) دادەنرێن.

١ ـ ٣ مۆرفیمەكانی كۆ:

ئەم مۆرفیمانە دەچنە سەر ناوێكی تاكی گشتی، كە سەرەی فرێزی ناوی بن و دەیكەن بەناوێكی كۆی گشتی، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی كۆ	د.ك.خ	مۆرفیمی كۆ
پیاوان كاردەكەن	- ان	پیاوەیل كاركەن	- ەیل
پیاوەكان كاردەكەن	- ان	پیاوەگان كاركەن	- ان
ئەم پیاوانە كاردەكەن	- ان	ئەی پیاوەیلە كاركەن	- ەیل

لە(د.ك.ن)دا، مۆرفیمی (- ان)ی كۆ لەگەڵ ناوی تاكی نەناسراوو تاكی ناسراوو ناوێك كە بەوشەی نیشانە دەستنیشانكرابێت، دەردەكەوێت. بەلاَم لە(د.ك.خ)دا، مۆرفیمی (- ان) دەچێتە سەر ناوێكی تاكی گشتی، بەمەرجێ ناوەكە ناسراوكرابێت، واتە سەرەی فرێزەكە مۆرفیمی (- ەگە) یان یەكێك لەئەلۆمۆرفەكانی وەرگرتبێت، ئەو كاتە بەمۆرفیمی (- ان) كۆدەكرێتەوە، بەلاَم ناوەكە تاكی نەناسراو یان بەوشەی نیشانە فراوانكرابێت، ئەوا مۆرفیمی (- ەیل) وەردەگرێت.

هەروەها مۆرفیمی (- ان)و (- ەیل)ی كۆ لەفراوانكردنی فرێزە ناویدا دەردەكەون، بۆ نمونە:

د.ك.ن	د.ك.خ
پیاوە قەڵەوەكان هاتن	پیاوە قەوییەگان هاتن
پیاوە قەڵەوە باڵابەرزەكان هاتن	پیاوە قەوییە باڵاوەرزەگان هاتن
كەسانی باش سەردەكەون	كەسەیل خاس سەركەفن
ئەو كەسە باشانە سەردەكەون	ئەو كەسە خاسەیلە سەركەفن

مۆرفیمی (- ان) لەهەردو زارەكەدا بەپێی فراوانكردنی فرێزە ناوییەكە، كە ناوێكی ناسراو بێت، دەچێتە سەر دوایەمین دیارخەرو كۆتایی فرێزەكە دەگرێت، بەڵام سەرەی فرێزەكە ناوێكی نەناسراو بێت، ئەوا مۆرفیمەكانی (- ان)و (- ەیل) لەسەر ناوە دیارخراوەكە دەمێننەوەو بۆ كۆتایی فرێزەكە ناپەڕنەوە، كەچی ناوەكە بەوشەی نیشانە فراوانكرابێت، ئەوا دەچنە كۆتایی فرێزەكەوە.

هەروەها مۆرفیمەكانی كۆ بەپێی دەركەوتنیان لەسەر دروستەی فرێزە ناوییەكان چەند شێوەیەكی جیاجیان هەیە، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی كۆ	د.ك.خ	مۆرفیمی كۆ
دزەكان هاڵهاتن	- ان	دزەگان هەڕاكردن	- ان
دەیان پیاو بەڕێكەوتن	- یان	دەیان پیاو كەفتنەڕێ	- یان
ئەم پیاوانە هاتن	- ان	ئەی پیاوەیلە هاتن	- ەیل
ئەم مامۆستایانە وانە دەڵێنەوە	- یان	ئەی ماموسایەیلە دەرس ئویشنەو	- یەیل
ئەو شوشانە شكاون	- ان	ئەو شویشەیلە شكیانە	- یل
ئەو پەڕۆیانە دڕاون	- یان	ئەو پەڕووەیلە دڕیانە	- وەیل

مۆرفیمەكانی كۆ لە(د.ك.ن)دا بەپێی دەركەوتنیان لەسەر فرێزە ناوییەكان لەفۆرمی /ان، یان/دا دەبینرێن، بەڵام لە(د.ك.خ)دا فۆرمەكانی /ان، یان/و فۆرمەكانی /ەیل، یەیل، یل، وەیل/ شێوە جیاجیاكانی مۆرفیمی كۆن.

١ـ٤ مۆرفیمەكانی خستنەپاڵ:

لەدروستەی فرێزی ناویدا، ناوێك دەبێتە سەرەو لەپێشەوە یان لەپاشەوە بەكۆمەڵێك كەرەستە فراوان دەكرێت، كەرەستەكانی پێش سەرە بەشێوەیەكی گشتی بەبێ یاریدەی مۆرفیمی خستنەپاڵ دەردەكەون، تەنها ژمارەی كەرتی نەبێت، بەیارمەتی مۆرفیمی (- ی) لەپێش سەرەی فرێزەكەوە دەردەكەوێت. بەڵام كەرەستەكانی پاش سەرە بەیارمەتی مۆرفیمەكانی خستنەپاڵ دەكەونە پاش ناوەكەوە، واتە دوای مۆرفیمی خستنەپاڵ دێن، سەرەی فرێزەكە بەكۆمەڵێك كەرەستە بەیارمەتی مۆرفیمی خستنەپاڵی (- ی ، - ە) فراواندەكرێت، كەواتە ئەم دو مۆرفیمە وەك دو مۆرفیمی سەرەكی ڕۆڵی بەستنەوەی كەرەستە دیارخەرەكان بەناوە دیارخراوەكەوە دەبینن. بۆیە مۆرفیمەكانی (- ی)و (- ە) لەزمانی كوردیدا ڕۆڵی ڕێپێدان و هاتنە ناوەوەی كەرەستەی تر ڕێكدەخەن لەفرێزی ناویداو بەمۆرفۆسینتاكسی خستنەپاڵ دادەنرێن، چونكە ئەركی سینتاكسی دەبینن(٢). بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی خستنە پاڵ	د.ك.خ	مۆرفیمی خستنە پاڵ
ا- یەك لەسەر دوی زەوییەكەم فرۆشت	- ی	ا- یەك لەبان دو زەوییەگە فروشتم	-
ب- كاروانی كوڕم مردوە	- ی	ب- كاروان كوڕم مردیە	-
پ- منداڵەكەی ئەوان ترسا	- ی	پ- مناڵەگەی ئەوان ترسیا	- ی
ت- كچە جوانەكەم بینی	- ە	ت- دوێتە جوانەگە دیم	- ە

لە(د.ك.ن)دا، ژمارەی كەرتی وەكو دیارخەرێكی پێش سەرەی فرێزە ناوییەكە بەیارمەتی مۆرفیمی خستنە پاڵی (- ی) بەناوەكە گرێدراوە، بەلاّم ئەم مۆرفیمە لە(د.ك.خ)دا دەرناكەوێت، بڕوانە نمونەكانی (ا)، هەروەها دیارخەرەكانی پاش سەرەی فرێزەكان بەیارمەتی مۆرفیمی (- ی) بەناوەكە بەستراونەتەوەو دروستەی فرێزە ناوییەكانیان فراوانكردوە، ئەگەر چی سەرە ناوێكی گشتی یان تایبەتی بێت، یان بەمۆرفیمەكانی ناسراوی یان كۆی ناسراوی یان نەناسراوی دوای ناوەكە دەردەكەوێت، بڕوانە نمونەی (ب)و (پ)، بەلاّم لە (د.ك.خ)دا ئەگەر دوا پیتی ناوەكە كۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبێت، ئەوا مۆرفیمی خستنە پاڵی (- ی) دەرناكەوێت بڕوانە (ب)، ئەگەر كۆتایی بەبزوێن هاتبێت، ئەوا مۆرفیمی (- ی) دەردەكەوێت بڕوانە (پ). هەروەها لە نمونەكانی (ت)دا، مۆرفیمی (- ە) بەسەرەی فرێزەكەوە دەنوسێت، كە ناوێكی گشتیی ناسراوە.

١ ـ ٥ مۆرفیمەكانی خاوەنێتی:

پۆلێك یان كۆمەڵێك جێناوی كەسیی لكاو پەیڕەوێكی تایبەت بەرجەستەدەكەن، كە بەخاوەنێتی (possessive) ناودەبرێن، كەرەستەكانی ئەم پەیڕەوە لەچوارچێوەی فرێزو ڕستەدا دێنو بەمۆرفۆسینتاكسی خاوەنێتی ناودەبرێن[٣]. لەهەردو شێوەزارەكەدا ئەم جێناوە كەسییە لكاوانە هەن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی خاوەنێتی	د.ك.خ	مۆرفیمی خاوەنێتی
كوڕەكەم ترسا	م	كوڕەگەم ترسیا	م
كوڕەكەت ترسا	ت	كوڕەگەت/د ترسیا	ت/د
كوڕەكەی ترسا	ی	كوڕەگەی ترسیا	ی
كوڕەكەمان ترسا	مان	كوڕەگەمان ترسیا	مان
كوڕەكەتان ترسا	تان	كوڕەگەتان/دان ترسیا	تان/دان
كوڕەكەیان ترسا	یان	كوڕەگەیان ترسیا	یان

سەرەی فرێزە ناوییەكان بەناو یان جێناوی سەربەخۆ یان وشەی خۆیەتی بەیاریدەی مۆرفیمی خستنە پاڵی (- ی) فراواندەكرێن، دەتوانرێت ئەم دیارخەرانە لەكردەی كورتكردنەوەدا بەجێناوی لكاو جێگیربكرێنو بەسەرەی فرێزەكەوە بنوسرێن، لەم بارانەدا مۆرفیمی (- ی) هیچ گۆكردنێكی نامێنێتو دەكرتێنرێت، بۆیە ئەم جێناوانە بەشێوەیەكی گشتی ئەركی دیارخەری پاش سەرەی فرێزی ناوی دەبینن و چەمكی خاوەنێتی دەگەیەنن.

١ ـ ٦ مۆرفیمەكانی بانگكردن:

كۆمەڵێك مۆرفیم هەن، كە تایبەتن بەبانگكردنو بەهۆیانەوە ڕستەی بانگكردن پێكدێنن، هەریەكە لەم مۆرفیمانەش تایبەتێتی خۆی هەیە، لێرە ئاماژە بەو مۆرفیمانە دەكەین، كە وەك كەرەستەیەكی مۆرفۆسینتاكسی لەڕستەی بانگكردندا بەكاردێن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی بانگكردن	د.ك.خ	مۆرفیمی بانگكردن
ا- باوكە/ كورە/ خاڵە/ مامە وەرە.	- ە	ا- باوگە/ كورە/ خاڵوØ/ مەموØ بەو.	- ە
ب- پورێ/ كچێ/ نەنكێ/ خوشكێ/ دایكێ وەرە.	- ێ	ب- میمگە/ دوێتە/ نەنكە/ خوەیشگە/ داڵگە بەو.	- ە
پ- كوڕینە/ كچینە/ خزمینە وەرن.	- ینە	پ- كورەیلە/ دوێتەیلە/ قەومەیلە بان.	- ەیلە

لە(د.ك.ن)دا مۆرفیمی (- ە) بۆ بانگكردنی ناوی تاكی نێرو مۆرفیمی (- ێ) بۆ بانگكردنی ناوی تاكی مێ بەكاردێت، هەروەها مۆرفیمی (- ینە) بۆ بانگكردنی ناوی كۆی نێرو مێ بەكاردێت، بەڵام لە(د.ك.خ)دا مۆرفیمی (- ە) بۆ بانگكردنی ناوی تاكی نێرو مێ بەكاردێت، هەروەها مۆرفیمی (- ەیلە) بۆ بانگكردنی ناوی كۆی نێرو مێ بەكاردێت.

٢- مۆرفۆسینتاكسەكانی فرێزی ئاوەڵناوی:

كەرەستە مۆرفۆسینتاكسییەكان لەدروستەی فرێزی ئاوەڵناویدا بریتین لەپاشگری (- تر ، - ترین)، ئەم مۆرفیمانەش توانای بەراوردكاری لەنێوان دو كەس یان دو شت یان دو دیاردە یان پتر بەئاوەڵناوەكان دەبەخشن، بۆیە ئەم كەرەستە مۆرفۆسینتاكسییانە تایبەتن بەفرێزە ئاوەڵناوەكان، بۆ نمونە:

د.ك.ن		د.ك.خ	
ا- ئازاد لە ئەوان گەورەترە	- تر	ا- ئازاد لەوان گەوراترە	- تر
ب- خۆشترین خانومان هەیە	- ترین	ب- خوەشترین خانی دیریمن	- ترین

سەرەی فرێزە ئاوەڵناوییەكان كە لەئاوەڵناوێكی بنجی پێكهاتون، دەبینین لە پلەی بەراورد مۆرفیمی (- تر)و لە پلەی باڵادا مۆرفیمی (- ترین) وەردەگرن.

٣- مۆرفۆسینتاكسەكانی فرێزی پێشناوی:

پێشناوەكان وەكو كەرەستەیەكی سەرەكی مۆرفۆسینتاكسی بەشداری لەدروستەی فرێزی پێشناویدا دەكەنو دەبنە سەرەی فرێزەكەو تەواوكەرەكانی وەك فرێزی ناوی یان فرێزی جێناوی بەدوای خۆیاندا دەهێنن، بەمەش پەیوەندیی نێوان ئەم كەرەستانەو كەرەستەكانی تری ڕستە ڕێكدەخەن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	پێشناو	د.ك.خ	پێشناو
لە سلێمانی بوم	لە -	لە سلێمانی بیم	لە -
پارەكەم بە ئازاد دا	بە -	پارەگە وە ئازاد دام	وە -

بۆ ئەوان هێنام	بۆ -	ئەرا ئەوان هاوردمەی	ئەرا -
بێ تۆ ناچم بۆ سەیران	بێ -	بی تو نێچم ئەرا سەیران	بی -
تا شەو دەنوسم	تا -	تا شەو نویسنم	تا -
وەك ئاراس بەهێزم	وەك -	جویر ئاراس وەقوەتم	جویر -
چوینە خانەقین	ە -	چیمنە خانەقین	ە -

پێشناوەكانی (لە ، تا ، ە) لەهەردو زارەكەدا هاوفۆرمن، بەلاَم گۆڕینی (بە) بۆ (وە)و (بێ) بۆ (بی) گۆڕانی فۆنۆلۆجین، تەنیا جیاوازی لەمۆرفیمەكانی (بۆ: ئەرا)و (وەك: جویر) دایە، كە ئەمانەش وەك دانەی ئاستی مۆرفۆلۆجیی هاوواتایی لێكدەدرێنەوە.

٤- مۆرفۆسینتاكسەكانی فرێزی كرداری:

سادەترین دروستەی فرێزی كرداری لەكردارێك پێكدێت، سادەترین كرداریش كرداری بنەڕەتییە لەسێ مۆرفیمی سەرەكی (ڕەگ، كات، كەس) پێكهاتوە[٤]. كە بەردی بناغەی پێكهاتنی فرێزی كردارییە، هەروەها چەند مۆرفیمێكی تر بەشداری لە پێكهاتنی كرداردا دەكەن و وەكو پێشگر یان پاشگر دەچنە سەر كردارەكە، بۆیە كۆمەڵێك كەرەستەی مۆرفۆسینتاكسی هەن، كە تایبەتن بەدروستەی فرێزی كرداری، واتە بەشداری لەدروستەی كرداردا دەكەن، وەك مۆرفیمەكانی (كات، دەمكات، ڕێژە، نەكردن، كەس و ژمارە، تێپەڕاندن، نادیاری، .... تاد)، ئەم مۆرفیمە ڕێزمانییانەش تەنیا ئەو مۆرفیمە بەندانەن، كە بەكردارەوە دەلكێن.

٤-١ كات:

مۆرفیمەكانی كات هەمیشە بەشداری لەداڕشتنی دروستەی ناوەوەی كرداردا دەكەن، كە گوزارشت لەكاتی ڕابردو یان ڕانەبردو دەكەن. لەبەر ئەوەیشە مۆرفۆسینتاكسی كات وەك بەشێكی پەیوەندیی ئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاكس لەژێر دەسەلاَتی چالاكی كرداردا جۆرە كاریگەرییەك نیشاندەدەن، كە لەڕێگەی گیرەكە ڕێزمانییەكانی ئاستی مۆرفۆلۆجی دەچنە ژێر سایەی پێكهاتەیەكی سینتاكسییەوە[٥]. لێرەدا مۆرفیمەكانی كاتی ڕابردو و ڕانەبردوی بكەردیارو بكەرنادیار لەهەردو زارەكەدا دەخەینەڕو، بۆ نمونە:

ڕابردوی تێپەڕ (د.ك.ن)	كاتی ڕابردو	ڕابردوی تێپەڕ (د.ك.خ)	كاتی ڕابردو
ئەوان پارەكەیان برد	د	ئەوان پارەگە بردن	د
جوتیارەكە زەوی كێلاَ	ا	جفتیارەگە زەوی كاڵی	ی
ئازاد دوژمنەكەی كوشت	ت	من دەرسەگە نویسام	ا
قەسابەكە مەڕەكەی سەربڕی	ی	ئیمە دزەگە گرتیمن	ت
نەسرین كراسێكی درو	و	نەسرین كراسیگ دویران	-

ڕابردوی تێنە پەڕ (د.ك.ن)	کاتی ڕابردو	ڕابردوی تێنە پەڕ (د.ك.خ)	کاتی ڕابردو
پیاوەکە مرد	د	پیاوەگە مرد	د
منداڵەکان ترسان	ا	مناڵەگان ترسیان	ا
ئەوان کەوتن	ت	ئەوان کەفتن	ت
ئوتومبێلەکە چەقی	ی	سەیارەگە چەقیا	-
ئازاد چو	و	ئازاد چی	ی

ڕانەبردوی تێپەڕ (د.ك.ن)	کاتی ڕانەبردو	ڕانەبردوی تێپەڕ (د.ك.خ)	کاتی ڕانەبردو
بەهار گوڵ دەکرێت	Ø	بەهار گوڵ سەند	Ø
ئەوان وانەکە دەنوسن	Ø	ئەوان دەرسەگە نویسنن	Ø

ڕانەبردوی تێنە پەڕ (د.ك.ن)	کاتی ڕانەبردو	ڕانەبردوی تێنە پەڕ (د.ك.خ)	کاتی ڕانەبردو
منداڵەکان دەخەون	Ø	مناڵەگان خەفن	Ø
دارەکە دەسوتێت	Ø	دارەگە سوزیەد	Ø

ڕابردوی بکەرنادیار (د.ك.ن)	کاتی ڕابردو	ڕابردوی بکەرنادیار (د.ك.خ)	کاتی ڕابردو
دزەکە بینرا	ا	دزەگە دوینریا	ا
خانووەکە سوتێنرا	ا	خانێگە سوزنریا	ا

ڕانەبردوی بکەرنادیار (د.ك.ن)	کاتی ڕانەبردو	ڕانەبردوی بکەرنادیار (د.ك.خ)	کاتی ڕانەبردو
دزەکە دەبینرێت	ێ	دزەگە دوینریەد	ـە
خانووەکە دەسوتێنرێت	ێ	خانێگە سوزنریەد	ـە

لەبەراوردکردنی نمونەکانەوە، ئەوە دەردەکەوێت، کە :

١- مۆرفیمەکانی کاتی ڕابردوی بکەردیاری (ا ، ت ، ی ، د) لەهەردو زارەکە هاوبەشن، تەنها مۆرفیمی (و) نەبێت، کە لە(د.ك.خ)دا دەرناکەوێت.

٢- مۆرفیمەکانی کاتی ڕانەبردوی بکەردیار لەهەردو زارەکەدا مۆرفیمی سفرە.

٣- کاتی ڕابردوی بکەرنادیار لەهەردو زارەکەدا مۆرفیمی (ا)یە، هەروەها کاتی ڕانەبردوی بکەرنادیار لە(د.ك.ن)دا مۆرفیمی (ێ)یە، بەڵام لە(د.ك.خ) مۆرفیمی (ـە)یە.

٤ ـ ٢ مۆرفیمەکانی کـەس:

مۆرفیمی کەس وەك کەرەستەیەکی مۆرفۆسینتاکسی بەشداری لە پێکهاتنی دروستەی ناوەوەی کرداردا دەکات، خودی مۆرفیمەکانی کەسیش جێناوە لکاوەکان دەیاننوێنن، بۆ نمونە:

رابردوی تێپەڕ (د.ك.ن)	مۆرفیمی کەس	رابردوی تێپەڕ (د.ك.خ)	مۆرفیمی کەس
کتێبەکەم هێنا	م	کتاوەگە هاوردم	م
کتێبەکەت هێنا	ت	کتاوەگە هاوردی/ید/یت	ی/ید/یت
کتێبەکەی هێنا	ی	کتاوەگە هاوردø	ø
کتێبەکەمان هێنا	مان	کتاوەگە هاوردیمن	یمن
کتێبەکەتان هێنا	تان	کتاوەگە هاوردن	ن
کتێبەکەیان هێنا	یان	کتاوەگە هاوردن	ن

رانەبردوی تێپەڕ (د.ك.ن)	مۆرفیمی کەس	رانەبردوی تێپەڕ (د.ك.خ)	مۆرفیمی کەس
کتێبەکە دەهێنم	م	کتاوەگە تێرم	م
کتێبەکە دەهێنیت	یت	کتاوەگە تێری/ید/یت	ی/ید/یت
کتێبەکە دەهێنێت/دەبات	ێت/ات	کتاوەگە تێرد	د
کتێبەکە دەهێنین	ین	کتاوەگە تێریمن	یمن
کتێبەکە دەهێنن	ن	کتاوەگە تێرن	ن
کتێبەکە دەهێنن	ن	کتاوەگە تێرن	ن

رابردوی تێنە پەڕ (د.ك.ن)	مۆرفیمی کەس	رابردوی تێنە پەڕ (د.ك.خ)	مۆرفیمی کەس
خەوتم	م	خەفتم	م
خەوتیت	یت	خەفتی/ید/یت	ی/ید/یت
خەوتø	ø	خەفتø	ø
خەوتین	ین	خەفتیمن	یمن
خەوتن	ن	خەفتن	ن
خەوتن	ن	خەفتن	ن

رانەبردوی تێنە پەڕ (د.ك.ن)	مۆرفیمی کەس	رانەبردوی تێنە پەڕ (د.ك.خ)	مۆرفیمی کەس
دەخەوم	م	خەفم	م
دەخەویت	یت	خەفی/ید/یت	ی/ید/یت
دەخەوێت/دەڕوات	ێت/ات	خەفد	د
دەخەوین	ین	خەفیمن	یمن

دەخەون	ن	خەفن	ن
دەخەون	ن	خەفن	ن

لە نمونەكانی (د.ك.ن)دا جێناوە لكاوەكانی دەستەی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان)و دەستەی (م ، یت ، Ø - ێت/ات ، ین ، ن ، ن) وەك مۆرفیمی كەس دەردەكەون و ڕۆڵی ڕێككەوتن لەنێوان بكەرو بەركار یان بكەرو كرداردا دەبینن. بەوەی دەستەی (م – مان) لەگەڵ ڕابردوی تێپەڕو دەستەی دووەم (م – ین) لەگەڵ ڕابردوی تێنەپەڕو ڕانەبردوی تێپەڕو تێنەپەڕدا ئەو ڕۆڵانە دەبینن، بەڵام لە(د.ك.خ)دا تەنها جێناوە لكاوەكانی دەستەی (م ، ی/ید/یت ، Ø - د ، یمن ، ن ، ن) ڕۆڵی ڕێككەوتنی بكەرو كردار دەبینن، ئەگەر چی كردارەكان ڕابردو یان ڕانەبردو، تێپەڕ یان تێنەپەڕ بن.

٤-٣ ڕێژەو دەمكات:

٤-١/٣ كردەی كردن:

ئاماژە بەوە درا، كە كردار لەسێ مۆرفیمی سەرەكی (ڕەگو كاتو كەس) پێكهاتوە، جگە لەم مۆرفیمانە، كۆمەڵێك مۆرفیم وەك ئەسپێكت بەشداری لەچۆنێتی دەربڕینی ڕێژەو كاتی ڕێزمانی كردارەكاندا دەكەن، كە ماوەی ڕودانی كردار لەڕێژەی هەواڵیو دانانیو فەرماندا دەخەنەڕو، بۆ خستنەڕوی مۆرفیمەكانی ئەسپێكت لەهەردو زارەكەدا، بڕوانە نمونەكانی كۆمەڵەی یەكەم:

د.ك.ن	ئەسپێكت	د.ك.خ	ئەسپێكت
من سێوەكەم خوارد	Ø	من سیفەگە خواردم	Ø
من سێوەكەم دەخوارد	دە -	من سیفەگە خواردیام	- یا
ئازاد ئەوانی بینیوە	- وە	ئازاد ئەوان دیبە	- یە
من ترساوم	- و	من ترسیامە	- ە
خانووەكە ڕوخاوە	-	خانێگە ڕمیاس	- س
من سێوەكەم خواردبو	- بو	من سیفەگە خواردبیم	- بی

لەهەردو زارەكەدا جۆرەكانی كرداری ڕابردوی هەواڵی، كە دەبێتە ڕابردوی ڕوتو بەردەوامو تەواوو دور لەڕێگەی كەرەستە مۆرفۆسینتاكسییەكانەوە بەرجەستەدەبن، دەبینین هیچ ئەسپێكتێك لەڕابردوی ڕوتدا دەرناكەوێت، واتە مۆرفیمی سفرە. لەڕابردوی بەردەوامدا مۆرفیمی (دە-) پێش ڕەگی كردارەكە لە(د.ك.ن)دا دەردەكەوێت، بەڵام لە(د.ك.خ) مۆرفیمی (- یا)یەو دەچێتە كۆتایی ڕەگی كردارەوە. لەڕابردوی تەواویشدا مۆرفیمی (- وە) لە(د.ك.ن) دەردەكەوێتو مانەوەی كاریگەریی كردارەكە نیشاندەدات، بەڵام لە(د.ك.خ) مۆرفیمەكانی (- یە/ە/س) دەردەكەوێت. هەروەها لەڕابردوی دوردا مۆرفیمەكانی (- بو)و (- بی) بەشداری لەداڕشتنی كردارەكاندا دەكەن.

نمونەكانی كۆمەڵەی دووەم:

د.ك.ن	ئەسپێكت	د.ك.خ	ئەسپێكت
خۆزگە من نانەكەم خواردبا	- با		
خۆزگە من نانەكەم بخواردبا/بخواردایە	بـ....با/ایە	خوەزگە من نانەگە بخواردام/بخوارداتام	بـ....ا/اتا
خۆزگە من نانەكەم خواردبوبا/خواردبوایە	- بوبا/بوایە	خوەزگە من نانەگە خواردبیام/خواردبیاتام	- بیا/بیاتا

ڕەنگە من نانەكەم خواردبێت	- بێت		

نمونەكانی ئەم كۆمەڵەیە ئەوە دەخەنەڕو، كە جۆرەكانی كاتی ڕابردوی دانانی لە(د.ك.ن)دا دەبێتە ڕابردوی ڕوت، ڕابردوی بەردەوام، ڕابردوی تەواو، ڕابردوی دور، كە بەهۆی ئەسپێكەتەكانی (- با) بۆ ڕابردوی ڕوت، (بـ.....با/ایە) بۆ ڕابردوی بەردەوام، (- بوبا/بوایە) بۆ ڕابردوی دور، (- بێت) بۆ ڕابردوی تەواو دەنوێنرێن. بەڵام كاتەكانی ڕابردوی ڕوتو ڕابردوی تەواو لە نمونەكانی (د.ك.خ)دا نابینرێن، تەنها ڕابردوی بەردەوام كە ئەسپێكتی (بـ.......ا/اتا)و ڕابردوی دور كە ئەسپێكتی (- بیا/بیاتا) دەیاننوێنن.

نمونەكانی كۆمەڵەی سێیەم:

	د.ك.ن	ئەسپێكت	د.ك.خ	ئەسپێكت
ڕێژەی هەواڵی	من نانەكە دەخۆم	دە -	من نانەگە خوەم	Ø
ڕێژەی مەرج و خۆزگەو دانانی	پێویستە من نانەكە بـخۆم	بـ -	بایەد من نانەگە بـخوەم	بـ -
ڕێژەی فەرمان	تۆ نانەكە بـخۆ	بـ -	تو نانەگە بـخوە	بـ -

لە نمونەكانەوە دەردەكەوێت، كە ئەسپێكتی بەردەوامی لەڕێژەی ڕانەبردوی هەواڵیدا، لە(د.ك.ن) بەهۆی مۆرفیمی (دە -)وەو لە(د.ك.خ) بەهۆی مۆرفیمی سفرەوە (Ø) دەنوێنرێن. بەڵام ڕێژەكانی مەرج و خۆزگەو دانانیو ڕێژەی فەرمان لەهەردو زارەكەدا بەهۆی مۆرفیمی (بـ -)وە دەنوێنرێن.

نمونەكانی كۆمەڵەی چوارەم:

د.ك.ن	ئەسپێكت	د.ك.خ	ئەسپێكت
ئاراس ژیرە	- ە	ئاراس ئاقڵە	- ە
ئاراس وەستایە	- ە	ئاراس وەستاس	- س
ئەوان وریان	-	ئەوان زرنگن	-

لەم نمونانەدا كرداری ڕستەكان كرداری ناتەواون بۆ كاتی ئێستا، كە تیایدا ئەسپێكتی كاتی ئێستا لەكەسی سێیەمی تاكدا دەردەكەوێت، ئەم ئەسپێكتە لە(د.ك.ن)دا لەفۆرمی (- ە)دا دەردەكەوێت، بەڵام لە(د.ك.خ)دا لەفۆرمی (- ە/س) دەبینرێت، بەوەی ئەگەر تەواوكەر كۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبو، ئەوا فۆرمی (- ە) دەردەكەوێت، بەڵام دوا پیتی تەواوكەر بزوێن بێت، ئەوكاتە فۆرمی (- س) دەردەكەوێت.

٤-٢/٣ كردەی نەكردن:

ئەو كردەیەیە، كە ڕستە یان یەكەیەكی تر بۆ فۆرمی نەرێ دەگۆڕێت[٦]. ئەم كردەیە لەدروستەی ڕستەدا بەهۆی ئەسپێكتەكانی مۆرفیمی نەرێوە بە پێی كاتو ڕێژەی كردارەكان دەنوێنرێتو هەمیشە دەچنە پێش ڕەگی كردارەوە، بۆ نمونە:

د.ك.ن	د.ك.خ

نە -	ئەوان ئاشەگە نەخواردن ئاشەگە نەخوریا بایەد ئاشەگە نەخوەن كتاوەگە نەوەن ئەوان شەكەت نەوین	نە -	ئەوان چێشتەكەیان نەخوارد چێشتەكە نەخورا پێویستە چێشتەكە نەخۆن كتێبەكە نەبەن ئەوان ماندونەبون

لەهەردو زارەكەدا ئەم مۆرفیمە (نە -) لەگەڵ هەمو جۆرەكانی كرداری ڕابردوی هەواڵیو دانانی، كرداری ڕانەبردوی دانانیو كرداری فەرماندا بەكاردێت، ئەگەر چی كردارەكە تێپەڕ یان تێنەپەڕ، بكەردیار یان بكەرنادیار بێت، یان كرداری ناتەواو بۆ كاتی ڕابردو بێت.

د.ك.خ		د.ك.ن	
نێ -	ئێوە دەرسەگە نێخوەنن دەرسەگە نێخوەنریەد ئێوە شەكەت نێون	نا -	ئێوە وانەكە ناخوێنن وانەكە ناخوێنرێت ئێوە ماندو نابن

ئەم مۆرفیمە (نا/نێ -) لەگەڵ كرداری ڕانەبردوی هەواڵیدا بەكاردێت، ئەگەر چی كردارەكە تێپەڕ یان تێنەپەڕ، بكەردیار یان بكەرنادیار بێت، یان كرداری ناتەواو بۆ كاتی داهاتو بێت، تەنها ئەوە بەدی دەكرێت، كە (نا -) بۆ (نێ -) گۆڕاوە، كە ئەمەش گۆڕانێكی فۆنۆلۆجییە.

د.ك.خ		د.ك.ن	
نی -	ئەوان شەكەت نیـن ئەوان پارە نییەسیان ئەوان نیـن	نی -	ئەوان ماندو نیـن ئەوان پارەیان نییە ئەوان نیـن

ئەم مۆرفیمە (نی -) لەهەردو زارەكە لەگەڵ كرداری ناتەواوی (بون) لەجۆرەكانی بونی بونایەتیو بونی هەبونو بونی هەیی بۆ كاتی ئێستا دەردەكەوێت.

٤-٤ مۆرفیمـەكانی گۆڕینی هێزی كـردار:

٤-١/٤ مۆرفیمەكانی تێپەڕاندن:

هێزی كردار بریتییە لەتێپەڕو تێنەپەڕ، لەڕستەی كردار تێپەڕدا بەلای كەمەوە دو جێكەوتە لەپێشەوە دێن، كە بكەرو بەركارن، هاوكات لەڕستەی كردار تێنەپەڕدا تەنیا یەك جێكەوتە لە پێشەوە دێت، كە ئەویش بكەرە.

دەتوانرێ هەندێ لەڕستە كردار تێنەپەڕەكان بۆ ڕستەی كردار تێپەڕ بگۆڕدرێن، كە بەهۆی مۆرفیمی (- اندن)ەوە ئەنجام دەدرێت، بۆ نمونە:

	د.ك.ن	مۆرفیمی تێپەڕاندن	د.ك.خ	مۆرفیمی تێپەڕاندن
ڕابردو	منداڵەکە ترسا ئەوان منداڵەکەیان ترسـاند	- ان	مناڵەگە ترسیا ئەوان مناڵەگە ترسـاندن	- ان
ڕانەبردو	منداڵەکە دەترسێت ئەوان منداڵەکە دەترسـێنن	- ێن	مناڵەگە ترسد ئەوان مناڵەگە ترسـنن	- Øن

لەهەردو زارەکەدا، لەکاتی ڕابردو مۆرفیمی (د) نیشانەی کاتی ڕابردووە، مۆرفیمی (- ان) وەك مۆرفیمی تێپەڕاندن کۆتایی ڕەگ دەگرێتو ڕۆڵی گۆڕینی تێنەپەڕ بۆ تێپەڕ دەبینێت. هەروەها لەکرداری ڕانەبردودا لە(د.ك.ن) مۆرفیمی (- ێن)ە، کە بەگۆڕینی (ا) بۆ (ێ)و لە(د.ك.خ) مۆرفیمی (- Øن)ە، بەگۆڕینی (ا) بۆ (Ø) دەردەکەون، کە ئەمانەش گۆڕینی فۆنۆلۆجین.

٤-٢/٤ مۆرفیمەکانی نادیاری:

دەتوانرێت ڕستەی کردار تێپەڕ کە جێکەوتەکانی بکەرو بەرکار لە پێشەوەی هەبن، بگۆڕدرێت بۆ ڕستەیەکی بکەرنادیار. بەمەش ڕستەی بکەردیار کە دەکرێتە بکەرنادیار لەهێز یان پلەی توانای کردار کەم دەبێتەوە[٧]. لەم پرۆسەیەدا مۆرفیمەکانی نادیاری لەدروستەی کردارە بکەرنادیارەکاندا دەردەکەونو ڕۆڵی لاوازکردنی توانای کردارەکان دەبینن، بۆ نمونە:

د.ك.ن	مۆرفیمی نادیاری	د.ك.خ	مۆرفیمی نادیاری
پارەکە برا	- ر	پارەگە بریا	- ری
پارەکە دەبرێت	- ر	پارەگە بریەد	- ری

مۆرفیمی (- ر) لە(د.ك.ن)و مۆرفیمی (- ری) لە(د.ك.خ) لەکردارەکانی ڕابردوو ڕانەبردودا، کرداری ڕستەکانیان لەبکەردیارەوە بۆ بکەرنادیار گۆڕیوەو ڕۆڵی نادیارییان بینیوە.

ئە نجامەکان:

١- مۆرفیمەکانی ناسراوی لەهەردو زارەکەدا بریتین لە (- ەکە/ەگە)و (- ە). هەروەها مۆرفیمەکانی نەناسراوی بەهۆی مۆرفیمی (- ێك/ێگ)و (- ێ) دەنوێنرێن. ئەگەر چی گۆڕینی پیتی (ك) بۆ (گ) دیاردەیەکی فۆنۆلۆجییە.

٢- مۆرفیمی سەرەکی کۆکردنەوەی ناو لە(د.ك.ن)دا بریتییە لەفۆرمی (- ان)، کە لەگەڵ ناوێکی تاکی گشتیی نەناسراوو تاکی ناسراوو ناوێك کە بەوشەی نیشانە دەستنیشانکرابێت، دەردەکەوێت، بەلاّم لە(د.ك.خ)دا بریتییە لەمۆرفیمەکانی (- ان)و (- ەیل)، بەوەی مۆرفیمی (- ان) دەچێتە سەر ناوێکی تاکی گشتیی ناسراو، کەچی مۆرفیمی (- ەیل) لەگەڵ ناوێکی تاکی نەناسراو یان بەوشەی نیشانە فراوانکرابێت، دەردەکەوێت.

٣- مۆرفیمەکانی کۆ لە(د.ك.ن)دا بە پێی دەرکەوتنیان لەسەر فرێزە ناوییەکان لەفۆرمی (ان، یان)دا دەبینرێن، بەلاّم لە(د.ك.خ)دا فۆرمەکانی (ان، یان)و فۆرمەکانی (ەیل، یەیل، یل، وەیل) شێوە جیاجیاکانی مۆرفیمی کۆن.

٤- مۆرفیمەکانی (- ی ، - ە) لەهەردو زارەکەدا وەك دو مۆرفیمی سەرەکی رۆڵی بەستنەوەی کەرەستە دیارخەرەکان بەناوە دیارخراوەکەوە دەبینن، بەلاّم لە(د.ك.خ)دا کە دواپیتی ناوەکە نەبزوێن بێت، ئەوا مۆرفیمی (- ی) دەرناکەوێت، ئەگەر هاتو بزوێن بێت، ئەوا مۆرفیمی (- ی) دەردەکەوێت. هەروەها ژمارەی کەرتی وەکو دیارخەرێکی پێش سەرەی فرێزە ناوییەکە بەبێ دەرکەوتنی مۆرفیمی خستنە پاڵی (- ی) بەناوەکە گرێدراوە.

٥- جێناوە لکاوەکانی دەستەی (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) لەهەردو زارەکەدا رۆڵی خاوەنێتی دەبینن.

٦- بۆ بانگگـردنی ناوی تاکی نێر، مۆرفیمی (- ە) لەهەردو زارەکەدا بەکاردێت. کەچی بۆ بانگگردنی ناوی تاکی مێ مۆرفیمی (- ێ) لە(د.ك.ن)دا بەکاردێت، بەلاّم مۆرفیمی (- ە) لە(د.ك.خ)دا بەکاردێت. هەروەها مۆرفیمی (- ینە) بۆ بانگگردنی ناوی کۆی نێرو مێ لە(د.ك.ن)دا بەکاردێت، بەلاّم مۆرفیمی (- ەیلە) بۆ بانگگردنی ناوی کۆی نێرو مێ لە(د.ك.خ)دا بەکاردێت.

٧- پلەکانی ئاوەڵناو لەهەردو زارەکەدا بەهۆی کەرەستە مۆرفۆسینتاکسەکانی (- تر)و (- ترین)ەوە دەنوێنرێن.

٨- پێشناوەکانی (لە - ، تا - ، ە -) لەهەردو زارەکەدا وەکیەکن، جگە لە (بە -) دەبێتە (وە -)، (بێ -) دەبێتە (بی -)، کە گۆڕانی فۆنۆلۆجین، بەلاّم مۆرفیمەکانی (بۆ : ئەرا)و (وەك : جویر) وەك دانەی ئاستی مۆرفۆلۆجی هاوواتان.

٩- مۆرفیمەکانی (ا ، د ، ت ، ی ، و) نیشانەی کاتی ڕابردوی بکەردیارن لەهەردو زارەکەدا، تەنها مۆرفیمی (و) نەبێت، کە لە(د.ك.خ)دا دەرناکەوێت، هاوکات نیشانەی کاتی ڕانەبردوی بکەرنادیار لەهەردو زارەکەدا مۆرفیمی سفرە. هەروەها نیشانەی کاتی ڕابردوی بکەرنادیار لەهەردو زارەکەدا بریتییە لەمۆرفیمی (ا)، بەلاّم نیشانەی کاتی ڕانەبردوی بکەرنادیار لە(د.ك.ن) مۆرفیمی (ێ)یەو لە(د.ك.خ) مۆرفیمی (ـە)یە.

١٠- مۆرفیمەکانی کەس بەهۆی جێناوە لکاوەکانەوە دەنوێنرێن، جێناوەکانی دەستەی (م - ین) لەهەردو زارەکەدا لەکردارەکانی ڕابردوی تێنەپەڕو ڕانەبردوی تێپەڕو تێنە پەڕدا دەردەکەون و ڕۆڵی ڕێککەوتن لەنێوان بکەرو کرداردا دەنوێنن و هەمیشە شوێنیان لەکۆتایی کردارەکاندا چەسپاوە. بەلاّم لەکرداری ڕابردوی تێپەڕدا، دەبینین لە(د.ك.ن)دا جێناوەکانی دەستەی (م - مان) دەچنە سەر بەرکارو ڕۆڵی ڕێککەوتن لەنێوان بکەرو بەرکاردا دەبینن، بەلاّم جێناوەکانی (م - ین) لە(د.ك.خ) لەکۆتایی کرداردا دەردەکەون و ڕۆڵی ڕێککەوتن لەنێوان بکەرو کرداردا دەبینن.

١١- کەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکانی ئەسپێکتەکان لەڕێژەی کرداری هەردو زارەکەدا بەم شێوەیەن :

ا- لەکردەی کردندا :

١- لەڕابردوی هەواڵی ڕوتدا هیچ مۆرفیمێك نەچووەتە سەر کردارەکە، واتە ئەسپێکتەکە سفرە.

٢- لەڕابردوی هەواڵی بەردەوامدا، لە(د.ك.ن) مۆرفیمی (دە -)یەو پێش ڕەگی کردار دەکەوێت، بەلاّم لە(د.ك.خ) مۆرفیمی (- یا)یەو دەچێتە کۆتایی ڕەگی کردارەوە.

٣- لەڕابردوی هەواڵی تەواودا، مۆرفیمی (- وە) لە(د.ك.ن) دەردەکەوێت، بەلاّم لە(د.ك.خ) مۆرفیمەکانی (- یە/ە/س) دەچێتە کۆتایی کرداری ڕابردوی ڕوت و ڕابردوی تەواو دادەڕێژێت، کە تیایدا فۆرمەکانی (- ە/س) دەبنە ئەلۆمۆرفی ئەسپێکتی (- یە).

٤- لەڕابردوی هەواڵی دوردا مۆرفیمەکانی (- بو)و (- بی) وەك مۆرفیمی سەربەخۆ بەشداری لەداڕشتنی کردارەکاندا دەکەن، ئەمەش گۆڕانێکی فۆنۆلۆجییە.

٥- کاتی ڕابردوی دانانی لە(د.ك.ن)دا بەهۆی ئەسپێکەتەکانی (- با) بۆ ڕابردوی ڕوت، (بـ....با/ایە) بۆ ڕابردوی بەردەوام، (بوبا/بوایە) بۆ ڕابردوی دور، (- بێت) بۆ ڕابردوی تەواو دەنوێنرێن. بەلاّم لە(د.ك.خ)دا تەنها ئەسپێکتی (بـ.....ا/اتا) بۆ ڕابردوی بەردەوام و ئەسپێکی (- بیا/بیاتا) بۆ ڕابردوی دور دەردەکەون.

٦- ڕێژەكانی مەرج و خۆزگەو دانانی و ڕێژەی فەرمان لەهەردو زارەكەدا بەهۆی ئەسپێكتی (بـ -)وە دەنوێنرێن، بەلام مۆرفیمی (دە -) لە(د.ك.ن)و مۆرفیمی سفر (Ø) لە(د.ك.خ)دا وەك ئەسپێكتی بەردەوامی لەكرداری ڕانەبردوی ڕێژەی هەوالیدا دەردەكەون.

٧- ئەسپێكتی كاتی ئێستا لە(د.ك.ن)دا مۆرفیمی (- ە)یە، بەلام لە(د.ك.خ)دا لەفۆرمەكانی (- ە/س)دا دەردەكەون.

ب- لەكردەی نەكردندا، ئەسپێكتەكانی (- نە ، - نا/نێ ، - نی) بە پێی ڕێژەو كاتی كردار لەهەردو زارەكەدا نەرێ دەنوێنن.

١٢- مۆرفیمی (- ان) لەڕابردو و مۆرفیمی (- ێن/Øن) لەڕانەبردو لەهەردو زارەكەدا، ڕۆڵی گۆڕینی كرداری تێنەپەڕ بۆ كرداری تێپەڕ دەبینن.

١٣- كردەی بكەرنادیار لە(د.ك.ن) بەهۆی مۆرفیمی (- ر) و لە(د.ك.خ) بەهۆی مۆرفیمی (- ری)ەوە ئەنجام دەدرێت.

پەراوێزەكان:

1- Trask (1993:176).

٢- ئەبوبەكر عومەر قادر (٢٠٠٣: ٤٣-٤٤).

٣- سەرچاوەی پێشو (٤٨-٤٩).

٤- محەمەد عومەر عەول (٢٠٠١: ٢٦).

٥- بازیان یونس محی الدین (٢٠٠٨: ١٢٤).

6- Leech (2006: 66).

٧- یحیی عبانبە وأمنە الزغبی (٢٠٠٥: ١٢٦).

سەرچاوەكان:

١- ئەبوبەكر عومەر قادر (٢٠٠٣)، بەراوردێكی مۆرفۆسینتاكسی لەنێوان زمانی كوردیو فارسیدا، نامەی دكتۆرا، كۆلێجی زمان - زانكۆی سلێمانی.

٢- ئومێد بەرزان برزو (٢٠١٠)، مۆرفۆسینتاكس و دروستەكانی لەشێوەزاری خانەقیدا، نامەی دكتۆرا، كۆلێجی زمان - زانكۆی سلێمانی.

٣- بازیان یونس محی الدین (٢٠٠٨)، پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بەئاستی فۆنۆلۆجی و سینتاكس، نامەی ماجستێر، كۆلێجی زمان - زانكۆی سەلاحەدین.

٤- محەمەد عومەر عەول (٢٠٠١)، دابەشبوونی كرداری لێكدراو لەڕووی دارشتن و ئەركەوە لەكرمانجیی خوارودا، نامەی ماجستێر، كۆلێجی زمان - زانكۆی سلێمانی.

٥- يحيى عبانبة وأمنة الزغبي (٢٠٠٥)، علم اللغة المعاصر (مقدمات وتطبيقات)، دار الكتاب الثقافي، أربد - الاردن.

6- Leech, G. (2006), A Glossary of English Grammar, Edinburgh University press.

7- Trask, R.L. (1993), A Dictionary of grammatical terms in linguistics, Routledge: London.

الخلاصة

عنوان البحث هو (مقارنة الأدوات المورفوسينتاكسية في اللهجات الكرمانجية الوسطى والجنوبية) وفيه يتحدث عن الأدوات المورفوسينتاكسية في اللهجتين المذكورتين، ثم الوقوف على أهم أوجه الشبه والاختلاف بينهما، وفي الخاتمة أشرت إلى النتائج التي توصلت إليها.

Abstract

The study is entitled "comparison of the morphsyntax means in the southern and middle krimanji dialects".It studies these means in both dialects and then the

similar and different points between them are displayed. At the end the most important conclusions of the study are presented along with alist of references.